
УДК 811.161.2(092)

ХИСТ НАУКОВЦЯ Й ТАЛАНТ ПЕДАГОГА: АКАДЕМІК А.П. ГРИЩЕНКО

Славне ім'я Арнольда Панасовича Грищенка — випускника історико-філологічного факультету Ніжинського педагогічного інституту імені Миколи Гоголя 1958 р., доктора філологічних наук, професора, дійсного члена НАПН України, дійсного члена Академії вищої школи України, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата премії ім. І.Я. Франка НАН України, видатного українського мовознавця — широко відоме, глибоко ша-

новане як в Україні, так і в усьому слов'янському лінгвістичному світі, воно давно й заслужено вписане в історію українського та світового мовознавства [10: 5]. 23 вересня 2016 р. А.П. Грищенку виповнилося б 80 років від дня народження...

Арнольд Панасович розпочав свій життєвий і професійний шлях на Чернігівщині в невеличкому с. Мутичеві Ріпкинського р-у. Тут навчався в початковій школі, де його першою вчителькою була мама, Таїсія Іванівна, яка 40 р. віддала нелегкій педагогічній праці, додатково виконуючи обов'язки завідувачки Мутичівської початкової школи. Семирічку закінчив у с. Красківському (4 км від Мутичева), а впродовж 1951–1954 рр. навчався в Ріпкинській се-

© Н.І. БОЙКО, 2016

редній школі (8 км від рідного села). Восени і навесні ходив до школи пішки, а взимку жив на квартирі в чужих людей, із нетерпінням чекаючи неділі, щоб повернутися до рідної оселі, зустрітися з найдорожчими людьми, допомогти батькам по господарству.

Середню школу А. Грищенко закінчив зі срібною медаллю, настав час здобувати вищу освіту. І тоді «засвітив свою ніжність Ніжин»... 1954 р. вступив до Ніжинського державного педагогічного інституту (відділення української мови та літератури історико-філологічного факультету) — нині Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. Ніжин — місто юності мовознавця, а інститут — «білий лебідь, де білі колони органом звучать», — справжній храм науки, краси та духовної величі.

Отримавши 1958 р. диплом із відзнакою, розпочав трудову діяльність в Удаїцівській середній школі на Прилуччині. Сумлінного й винятково відповідального вчителя української мови та літератури, німецької мови відразу помітили й призначили директором Гучинської восьмирічної школи рідного Ріпкинського району.

Випускник Гоголівського вишу впродовж усього життя з теплою, ніжністю і благоговінням згадував свою ALMA MATER, де переймав життєву й наукову мудрість від своїх учителів — мовознавців і літературознавців, працюючи за сумісництвом на посадах асистента (1960), професора кафедри української мови (1996–2006). 2005 р. побачила світ книжка спогадів випускників Ніжинської вищої школи різних років «І дорогий, і незабутній...». Серед них цікава й зворушлива стаття Арнольда Панасовича [б: 97–99], де з великою любов'ю і гордістю написано про те, що студентам 50-х рр. цього вишу «було в кого вчитися, зокрема у викладачів кафедри української мови — Ф.Я. Середи, А.Д. Батурського, Д.Д. Герасименка, М.Г. Кишенько, Н.В. Сладківської. Це були люди різних темпераментів і характерів, але всіх їх об'єднувало надто сумлінне ставлення до викладацького обов'язку й повага до студента» [б: 97]. З легкої руки Ф.Я. Середи, ерудованого мовознавця, фахівця з питань іменникового словотвору, розпочалася викладацька праця Арнольда Панасовича у вищій школі. Він двічі відгукувався на запрошення Ф.Я. Середи викладати історичну граматику української мови студентам-заочникам на літніх сесіях. Не міг не помітити Феодосій Якович допитливого, працьовитого юнака, сумлінну й кропітку працю студента-відмінника, його виняткові здібності до вивчення рідної мови та іноземних мов. Справді, цього часу Арнольд Панасович працював дуже багато і невтомно, адже майбутній фах було обрано за покликанням, «зі свідомої любові до рідної мови й літератури» [б: 97]. Стримано-сухуватому на лекціях, але запальному та вельми емоційному в дружній бесіді Ф.Я. Середи А.П. Грищенко склав своє особливе пошанування в цитованій статті.

Серед викладачів кафедри української літератури Арнольд Грищенко виокремив три визначні особистості — О.Д. Королевича (Леся Гомона), М.С. Чубача й Л.Й. Коцюбу, дякуючи долі, що вона подарувала студентам повоєнних років спілкування зі славними ніжинськими філологами,

лекції яких кваліфіковано як взірцеві за змістом і формою викладу. Не менш зворушливо написав Арнольд Панасович про викладачку німецької мови К.Ф. Духанову, «інтелігентку старої школи», яка спонукала розумного студента до серйозного вивчення свого предмета. Отже, не випадково він розпочав свою викладацьку кар'єру як учитель німецької мови Удайцівської середньої школи на Прилуччині.

Чимало добрих і теплих слів мовлено про корифеїв Ніжинської вищої школи — Т.Д. Пінчук й І.П. Костенка, учителів Арнольда Панасовича, людей по-справжньому відданих своїй справі. Тамара Дмитрівна не лише прекрасно викладала історію педагогіки, а й уміла зупинити та зафіксувати на фотоплівці мить, що «переростає в художній образ».

У стінах Ніжинської вищої школи Арнольд Панасович познайомився з майбутньою дружиною — чарівною Ніною Миколаївною. Він був вдячний долі, що стимулювала переведення англійського факультету з Вінницького, де вона навчалася, до Ніжинського педінституту. Великою радістю й гордістю подружжя Грищенків є син Тарас, який став відомим ученим-істориком.

Восени 1960 р. А.П. Грищенко став аспірантом Інституту мовознавства імені О.О. Потебні. Науковим керівником кандидатської дисертації був визначний мовознавець і прекрасна людина М. А. Жовтобрюх. Арнольд Грищенко по-синівськи любив свого Вчителя, із захопленням розповідав молодшим колегам про багаторічну плідну наукову співпрацю і щире дружбу з Михайлом Андрійовичем. У кандидатській дисертації Арнольд Панасович уперше в українському мовознавстві здійснив багатоаспектне дослідження природи складносурядних речень, що охопило формально-граматичний, семантичний і комунікативний плани. М.А. Жовтобрюх відкрив широкі лінгвістичні горизонти і для кандидатів філологічних наук М.Г. Кишенько та О.Д. Неділько: «Михайло Андрійович Жовтобрюх — мовознавець щонайширшого діапазону, який брав безпосередню участь у розбудові українського мовознавства в 30–80-х роках збіглого століття, для якого не існувало складних лінгвістичних проблем, оскільки він знав концептуальні засади всіх мовознавчих шкіл і напрямків, цитував класиків світової лінгвістики, бо багатьох із них читав в оригіналі» [10: 4].

Арнольд Панасович глибоко шанував і високо цінував свого наставника: «Як учений М.А. Жовтобрюх був справжньою енциклопедією українознавства. Він блискуче орієнтувався у складних перипетіях історії України, досконало знав специфіку становлення української літератури й культури, гуманітарних галузей наукового знання. М.А. Жовтобрюх був чуйним і дбайливим вихователем наукових кадрів. Що ж до кількості тих, кого він консультував, напучував добрим словом, то статистика тут безсила. Та найголовніше в тому, що довгі літа нічого не змінювали в характері М.А. Жовтобрюха: ані допитливого розуму, ані бажання творити, ані спраги спілкування. Засади людяності, наукового сумління, чесності й добропорядності, які визначали життєвий шлях М.А. Жовтобрюха,

варті наслідування» [2: 37]. Усі ці чесноти притаманні й Арнольдowi Панасовичу, який майже непомітно, інтелігентно передавав їх своїм учням — студентам філологічних факультетів, здобувачам, аспірантам, докторантам.

Восени 1963 р. Арнольда Панасовича обрано на посаду молодшого наукового співробітника відділу теорії української мови і структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства. Через два роки успішно захистив кандидатську дисертацію, її матеріали були оформлені і подані до друку. 1969 р. з'явилася монографія «Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові» [5]. Праця до сьогодні є одним із найповніших і найґрунтовніших досліджень багаторівневої структури речення.

1979 р. А.П. Грищенко успішно захистив докторську дисертацію на тему «Історія становлення словозміни і словотвору прикметника в українській мові», присвячену історичній морфології. За її матеріалами опубліковано монографію «Прикметник в українській мові» [4], у якій уперше в українському мовознавстві визначено словотвірні та словозмінні характеристики прикметника через зіставлення з відповідними явищами білоруської, російської та багатьох інших слов'янських мов. Праця такого порівняльного плану засвідчила, що її автор вільно володіє російською, білоруською, німецькою, англійською мовами, читає й може розмовляти майже всіма слов'янськими мовами — чеською, словацькою, польською, болгарською, сербською, хорватською.

Із вересня 1981 р. обіймає посаду завідувача кафедри української мови Київського державного педагогічного інституту ім. О.М. Горького, гармонійно поєднуючи наукову роботу з освітянською. Кафедра, очолювана професором, який прийшов з академічної установи, починає працювати над новою актуальною науковою проблемою — «Лінгводидактичний опис функціонування української мови». З ініціативи та під керівництвом А.П. Грищенка створено підручник для студентів-філологів педагогічних університетів «Сучасна українська літературна мова», який витримав три видання (1993, 1997, 2002) і має в лінгвістичних колах України велику популярність та попит [11]. У ньому вдало поєднано загальнодидактичні і специфічно-методичні принципи навчання, передбачено зв'язок теорії з практикою на тлі науковості, доступності, систематичності викладу матеріалу. Арнольд Панасович написав ґрунтовні розділи «Лексикологія», «Фразеологія», «Лексикографія», «Морфологія» (предмет морфології, типи морфологічних форм і засобів їх вираження, частини мови і принципи їх класифікації, частини мови: іменник, прикметник; підрозділ «Дієслово» підготовлено у співавторстві з Л.І. Мацько), а також виконав загальне редагування праці. Він був членом Національної правописної комісії при Кабінеті Міністрів України, брав активну участь у роботі над новою редакцією орфографічного кодексу мови, підготував до нього розділ «Правопис слів іншомовного походження».

Студенти філологічних факультетів педагогічних університетів і сьогодні навчаються за низкою навчальних програм, укладених професором

А.П. Грищенком («Сучасна українська літературна мова» (співавт. П.С. Дудик), «Історична граматики української мови» (співавт. М.А. Жовтобрюх), «Порівняльна граматики української і російської мов» (співавт. М.Я. Бріцин).

Не втрачають своєї ваги й значущості роздуми вченого про високий рівень розвитку та досконалості української мови: «Українська мова повністю може забезпечувати комунікативні потреби сучасного суспільства і за своїми виражальними можливостями (номінативними, формально-граматичними і стилістично-експресивними) не поступається перед жодною іншою слов'янською мовою, до яких фальсифікацій не вдавалися б давні й сьогочасні автори шовіністичної орієнтації, називаючи її діалектом то російської, то польської мови, в такий спосіб позбавляючи її місця на карті лінгвістичної Славії...

Українська мова як явище, в якому зосереджуються і за допомогою якого об'єктивуються, передаючись від покоління до покоління, типологічно кардинальні ознаки національної ідентичності її носіїв, потребує державної підтримки шляхом реалізації заходів спеціального мовного планування, орієнтованих на поступове розширення її функціонального діапазону, та піднесення її суспільного престижу, приниженого протягом десятиліть панування спотвореного інтернаціоналізму на засадах возвелічення й поширення російської мови як мови міжнародного спілкування...» [1].

Кожного, хто мав щастя спілкуватися з Арнольдом Панасовичем, вражали його енциклопедичні знання, колосальна ерудиція та широта наукових інтересів. Він був поліглотом як у прямому, так і в переносному значенні слова. Глибокі знання німецької, англійської та всіх слов'янських мов послуговували підґрунтям у розбудові української лінгвістики, і що дуже важливо — майже всіх її царин: історії мови, морфології, синтаксису, лексикології, лексикографії, фразеології. Викладачі й студенти всієї України досі не лише послуговуються науковими та навчальними працями Арнольда Панасовича, а й захоплюються свіжими ідеями та концепціями розвитку української мовознавчої науки, властивим йому особливо сумлінним і відповідальним ставленням до будь-якої діяльності. Праці А.П. Грищенка і сьогодні особливо актуальні та значущі, їм належить особлива роль у становленні й розвитку українського мовознавства.

Неординарність, справжня інтелігентність, виняткова скромність, щирість і шляхетність, легкий гумор, притаманні Арнольдові Панасовичу, виявлялися скрізь і завжди. І тоді, коли він згадував про своє щемливо-солодке дитинство, маму-вчительку, з якою взимку возив дрова до школи; і тоді, коли йшлося про навчання в Ніжині, інститутських друзів, улюблених викладачів; і тоді, коли звучали в усій своїй красі і силі архаїчні форми з їхніми специфічними фонетичними та граматичними рисами північноукраїнських, західноукраїнських і південноукраїнських говорів, бо це зустрілися видатні мовознавці, колеги і справжні друзі (А.П. Грищенко, В.В. Німчук, П.Ю. Гриценко); і тоді, коли захоплено

розповідав про життєві долі й наукові досягнення своїх колег з Інституту української мови, Інституту мовознавства імені О.О. Потебні, Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова...

Великих зусиль докладав А.П. Грищенко для формування і розвою наукових шкіл. Академік підготував сімох докторів і кілька десятків кандидатів філологічних наук. Якісний склад кафедри української мови Ніжинського університету сьогодні — це результат багаторічної, сумлінної і копіткої праці професора А.П. Грищенка як наукового консультанта, наукового керівника, опонента, голови спеціалізованої вченої ради, завідувача кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Для кафедри української мови Ніжинського вишу Арнольд Панасович підготував доктора філологічних наук та чотирьох кандидатів наук. Під його керівництвом захистили кандидатські дисертації А.К. Мойсієнко (1983), Н.І. Бойко (1984), Г.М. Вакулєнко (Шелемеха) (1996), Т.М. Сидоренко (2005). Ніжинські філологи щиро вдячні славному землякові, вони горді з того, що мали честь і щастя спілкуватися з визначним мовознавцем.

Уже майже десять років із невимовним сумом ми говоримо про Вчителя в минулому часі. Досягнувши значних наукових і професійних висот, поєднавши самобутній хист науковця й великий талант педагога, Арнольд Панасович, на превеликий жаль, рано пішов за вічну межу. Проте «його багата наукова спадщина назавжди залишиться окремою віхою в неповторному світі однієї з найпрекрасніших і найточніших наук — лінгвістики» [10]. Досі для багатьох Учителів був і залишиться назавжди неперевершеним зразком справжньої інтелігентності, людяності, порядності, працелюбства, професіоналізму найвищого ґатунку. Учитель зумів «на всіх своїх учнях накласти печать свого духу».

Надія БОЙКО
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя, м. Ніжин

1. Академік Арнольд Панасович Грищенко : біобібліографічний покажчик [Автор вступної статті й упорядник М.І. Степаненко]. — Полтава, 2006. — 156 с.
2. Грищенко А. Михайло Жовтобрюх / Арнольд Грищенко // Дивослово. — 2006. — № 6 (591). — С. 37–39.
3. Грищенко Арнольд Панасович // Наукові школи Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова / Уклад. Г.І. Волинка, О.С. Падалка, Л.Л. Макаренко; за ред. В.П. Андрушенка. — 2-е вид., доп. і перероб. — К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. — С. 112–117.
4. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові : монографія / А.П. Грищенко. — К. : Наук. думка. — 207 с.
5. Грищенко А.П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові : монографія / А.П. Грищенко. — К. : Наук. думка, 1969. — 155 с.
6. «І дорогий, і незабутній... : Спогади випускників університету : До 200-ліття Ніжинської вищої школи». — Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. — 236 с.
7. Історія української мови: Морфологія / С.П. Бевзенко, А.П. Грищенко та ін. — К. : Наук. думка, 1978. — 540 с.
8. Історія української мови: Синтаксис / Г.П. Арполенко, А.П. Грищенко та ін. — К. : Наук. думка, 1983. — 503 с.

9. Синтаксис словосполучення і простого речення (Синтаксичні категорії і зв'язки) / М.А. Жовтобрюх, І.Р. Вихованець, А.П. Грищенко та ін. — К. : Наук. думка, 1975. — 222 с.
10. *Степаненко М.І.* Українського мовознавства вірний слуга / М.І. Степаненко // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. редактор М.Я. Плющ. — К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. — Вип. 8. — С. 4–10.
11. Сучасна українська літературна мова : підручник / [А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка; 3-є вид., допов.] — К. : Вища шк., 2002. — 439 с.

Статтю отримано 29.07.2016

Nadiia Boyko

Nizhyn Mykola Gogol State University, Nizhyn

SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL TALENT: A.P. HRYSCHENKO

The article is about the famous Ukrainian linguist, the Nizhyn State Mykola Gogol University graduate of 1958. The article highlights the key milestones of the life path, as well as the scientific and pedagogical work of A.P. Hryshchenko.

Keywords: *Arnold Nrishchenko, the Ukrainian language, an outstanding linguist, Ukrainian language Department.*